

**BOLALARNING PSIXIK RIVOJLANISHIDA YOSH DAVRLAR AHAMIYATI
HAQIDA PSIXOLOGIK MAKTABLAR QARASHLARI**

Alimova Diloramxon G'ofirovna
Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumani
maktabgacha va maktab ta'limi
bo'limiga qarashli 14-umumiy
o'rta talim maktabi
amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning psixik taraqqiyotida yosh davrlarining ahamiyati haqidagi turli maktab vakillari bo'lgan psixologlar fikrlari va davrlarga bo'lish jarayonlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Psixik taraqqiyot, bola, yosh davri, psixologik jarayon, psixologiya.

Psixologiya fanining rivojlanishi qator bosqichlarni o'z ichiga qamrab olib, bu davrlarda samarali tadqiqot ishlari olib borilgan. Aynan tadqiqot ishlarini samarali bo'lishi uchun fan doirasida tamoyillarni ishlab chiqish uchun zarurat sezila boshladi. Bu boradagi ishlar Amerika va boshqa chet el psixologiyasi yo'nalishlari namoyondalari tomonidan ilgari surildi. XX asr boshlarida bixeviorizm, freydzizm yo'nalishlari vujudga kelgan edi. Bixeviorizm yo'nalishi hayvonlarda o'tkazilgan kuzatishlar natijasiga asoslangan bo'lib, uning namoyondalari E.Torndayk va Dj.Uotsonlar hisoblanadi. «Bixeviorizm» ingliz tilida “xulq-atvor” degan ma'noni bildiradi. Bu oqim psixika va ongni inkor qilib, xulq bilan tashqi muhit o'rtasidagi munosabatlarni, qonuniyatlarni tekshirishni taklif qiladi. Ularning fikricha, psixologiyaning vazifasi stimulg (qo'zg'atuvchi), ya'ni sezgi a'zolariga ta'sir qilayotgan qo'zg'atuvchiga o'q otish, unga qanday javob reaksiyasi bo'lishini, yoki bunday reaksiyani qanday stimulg tug'dirishini oldindan aytib bera olishdan iborat. Bixevioristlarning formulasi «S > R» dir. Freydzizm yo'nalishiga venalik psixiatr Z.Freyd asos slogan, uning fikricha, odam mohiyatiga ko'ra hayvonga o'xshaydi. odamning xulq-atvori va xarakatlari ikkita tamoyilga: rohatlanish va reallik tamoyiliga bo'ysundirilgan bo'ladi. bu oqim ham insonning ongiga ishonmaydi z. freyd o'zining psixologik nazariyasini odam haqidagi, jamiyat va madaniyat haqidagi umumiy ta'limotga aylantirib, g'arb mamlakatlarida katta e'tibor qozondi. Vyursburg maktabi - 20-asr boshlarida psixologiya va falsafada yuzaga kelgan yo'nalish. Asoschisi — Vyursburg universiteti (Germaniya) prof. Oswald Külpe. Uning rahbarligida K. Byuler, N. Ax, A. Messer, O. Zels, K. Marbe, G. Uott kabi taniqli psixologlar ijod etganlar. V. m. vakillari tafakkur va iroda xususiyatlariga taalluqli muammolar bilan mashg'ul bo'lgan. Tadqiqot uslubiyati o'z-o'zini eksperimental kuzatishdan iborat. Uning mohiyati qo'yilgan savollarga sinaluvchi javob berish bilan chegaralanmasdan, balki bu jarayonda yuz bergan his-tuyg'ularini ham izohdab berishini taqozo etardi. Eksperiment-tajribalar uchun ataylab mutaxassis psixologlar tanlab olingan. V. m. tafakkurni voqeiy olam hissiy timsoli, nutq bilan bog'lanmagan ruhiy hodisa sifatida talqin qiladi. V. m. geshtaltpsixologiyagga ta'sir ko'rsatdi. V. m. 1901—09 yillarda faoliyat ko'rsatib, so'ngra tarqalib ketdi. Turli maktablar tarkibida fan bilan shug'ullanganlar yosh davrlari haqida bir qator fikrlarni bildirishgan.

Shveysariyalik psixolog J.Piajening aql-idrok nazariyasi, aql-idrok funksiyalari hamda uning davrlari haqidagi ta'limotni o'z ichiga oladi. Aql-idrokning asosiy vazifalari, moslashish va ko'nikishdan iborat bo'lib, bu uning doimiy vazifalar turkumini tashkil etadi.

Muallif, bola aql-idrokini quyidagi psixik rivojlanish davrlariga tasniflaydi:

- 1.sensomotor intellekti-tug'ilgandan 2 yoshgacha;
- 2.operatsiyagacha tafakkur-davri - 2 yoshdan 7 yoshgacha;

3. aniq operatsiyalar davri - 7,8 yoshdan 11, 12 yoshgacha;

4. rasmiy operatsiyalar davri.

Fransuz psixologi A. Vallon esa yosh davrlarini quyidagi bosqichlarga ajratadi:

1) homilaning ona qornidagi davri;

2) impulsiv harakat davri - tug'ilgandan 6 oylikkacha;

3) his-tuyg'u davri (emotsional) - b oylikdan 1 yoshgacha;

4) sensomogor (idrok bilan harakatning uyg'unlashuvi) davri 1 yoshdan 3 yoshgacha;

5) personologizm (shaxsga aylanish) davri - 3 yoshdan - 5 yoshgacha;

6) farqlash davri - 6 yoshdan - 11 yoshgacha;

7) jinsiy etilish va o'spirinlik davri - 12 yoshdan - 18 yoshgacha.

Rus psixologiyasidagi yosh davrlarini tabaqalash muammosi dastlab L.S. Vigotskiy, P.P. Blonskiy, B.G. Anan'ev singari yirik psixologlarning asarlarida o'z aksini topa boshlagan. Keyinchalik bu muammo bilan shug'ullanuvchilar safi ortib bordi, shu bois yosh davrlarini tasniflash muammosi o'zining kelib chiqishi, ilmiy manbai, rivojlanish jarayonlariga yondashilishi nuqtai nazaridan bir-biridan keskin farq qiladi, Hozirgi vaqtda yosh davrlarini tabaqalash yuzasidan mulohaza yuritishda olimlarning ilmiy qarashlarini muayyan guruhlariga ajratish va ularning mohiyatini ochish maqsadga muvofiqdir.

L.S. Vigotskiy psixologlarning yosh davrlarini tabaqalash nazariyalarini tanqidiy tahlil qilib, muayyan rivojlanishni vujudga keltiruvchi ruhiy yangilanishlarga tayanib, yosh davrlarini quyidagi bosqichlarga ajratadi;

1. Chaqaloqlik davri inqirozi.

2. Go'daklik davri - 2 oylikdan 1 yoshgacha, bir yoshdagi inqiroz.

3. Ilx bolalik davri - 1 yoshdan 3 yoshgacha - 3 yoshdagi inqiroz.

4. Maktabgacha davr - 3 yoshdan 7 yoshgacha - 7 yoshdagi inqiroz.

5. Maktab yoshi davri - 8 yoshdan 12 yoshgacha - 13 yoshdagi inqiroz.

6. Puberdat (jinsiy etilish) davri - 14 yoshdan 18 yoshgacha, yoshdagi inqiroz.

L.S. Vigotskiy o'zining yosh davrlarini tabaqalash nazariyasini ilmiy asoslab, ta'riflab bera olgan. Olim eng muhim psixik yangilanishlar haqida ilmiy va amaliy ahamiyatga molik mulohazalar bildirgan. Biroq, bu mulohazalarda ancha munozarali, baholi o'rinlar ham mavjud. Umuman L.S. Vigotskiyning yosh davrlarini tabaqalash nazariyasi ilmiy tarixiy ahamiyatga ega, uning rivojlanishni amalga oshiruvchi inqirozlar to'g'risidagi mulohazali va olga surgan g'oyalari hozirgi kunning talablariga mosdir.

D.B. Elkonin tasnifi yetakchi faoliyat (A.N. Leontev) nazariyasiga, har qaysi rivojlanish pallasida biror faoliyatning ustunlik qilishi mumkinligiga asoslanadi, yetakchi faoliyatning inson shaxs sifatida kamol topishidagi roli, nazariyaning asosiy mohiyatini tashkil qiladi.

D.B. Elkonin yosh davrlarini quyidagi bosqichlarga ajratishni lozim toshdi:

1. Go'daklik davri - tug'ilgandan 1 yoshgacha - yetakchi faoliyat - bevosita emotsional muloqot;

2. Ilk bolalik davri - 1 yoshdan 3 yoshgacha - yetakchi faoliyat - predmetlar bilan nozik harakatlar qilish;

3. Maktabgacha davr - 3 yoshdan 7 yoshgacha - rolli o'yinlar;

4. Kichik maktab yoshi davri - 7 yoshdan 10 yoshgacha - o'qish;

5. Kichik o'smirlik davri - 10 yoshdan 15 yoshgacha - shaxsning intim (dilkash, samimiy) muloqot;

6. Katta o'smirlik yoki ilk o'spirinlik davri - 16 yoshdan 17 yoshgacha; - yetakchi faoliyat - o'qish, kasb tanlash davri.

D.B. Elkonin tasnifini ko'pchilik psixologlar tomonidan e'tirof etilsa-da, biroq uning birmuncha munozarali tomonlari mavjud.

Bolalar psixologiyasi fanining yirik namoyondasi A.ALyublinskaya inson kamolotini yosh davrlarga ajratishda faoliyat nuqtai nazaridan yondashib, quyidagi davrlarni atroflicha ifodalaydi;

1. Chaqaloqlik davri - tug'ilgandan bir oylikkacha;
2. Kichik maktabgacha davr - 1 oylikdan 1 yoshgacha;
3. Maktabgacha tarbiyadan avvalgi davr -1 yoshdan 3 yoshgacha;
4. Maktabgacha tarbiya davri - 3 yoshdan 5 yoshgacha;
5. Kichik maktab yoshi davri - 7 yoshdan 11, 12 yoshgacha;
6. O'rta maktab yoshi davri (uspirin) - 13 yoshdan 15 yoshgacha;
7. Katta maktab yoshi davri-15 yoshdan 18 yoshgacha.

Pedagogik psixologiyaning taliqli namoyondasi B.A.Krutestkiy insoning ontogenetik kamolotini quyidagi bosqichlardan iboratligini ta'kidlaydi:

1. Chaqaloklik (tug'ilgandan 10 kunlikkacha);
2. Go'daklik (10 kunlikdan 1 yoshgacha);
3. Ilk bolalik (1 yoshdan 3 yoshgacha);
4. Bog'chagacha davr (3 yoshdan 5 yoshgacha);
5. Bog'cha yoshi (5 yoshdan 7 yoshgacha);
6. Kichik maktab yoshi (7 yoshdan 11 yoshgacha);
7. O'smirlik (11 yoshdan 15 yoshgacha);
8. Ilk o'spirinlik yoki katta maktab yoshi (15 yoshdan 18 yoshgacha).

Yuqoridagi har ikkala tasnif puxtaligidan, ularga qanday nuqtai nazardan yondashilganligidan qat'iy nazar inson kamolotini tula ifodalab berishga o'zlik qiladi.

Mazkur nazariyalar insonning shaxs sifatida shakllanishi bosqichlari haqida ko'proq ma'lumot beradi, xolos. Ularda yoshlik, yetuklik qarilik davrlarining xususiyatlari, qonuniyatlari to'g'risida nazariy va amaliy ma'lumotlar yetishmaydi. Shunga qaramay ular o'qish maktab pedagogik psixologiya fani uchun alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan dabiyyotlar ro'yxati

1. Amaliy psixologiya (N.Boymurodov) Toshkent-2015
2. Aqli zaif bolalar psixologiyasi (K.Mamedov, G'.Shoumarov). Toshkent-2019.
3. Umumiy psixologiya (N.Zufarova) Toshkent-2018.
4. Umumiy psixologiya (M.Xaydarova) Toshkent-2018.
5. www.ziyonet.uz